

Oude en moderne orgels

De naam en de klank van het orgel hebben voor vele moderne menschen de klassieke waarde verloren. Het orgel in de literatuur, de dichtkunst, met zijn zinnen klank, zijn majesteit, wordt slechts door een gedeelte van ons publiek gekend. Wie het orgel alleen kent van de straat of uit de bioscoop, vereenzelvigd met naam niet meer met grootsheid of waardigheid.

Reeds in oude tijden heeft de koning der instrumenten een mystiek invloed uitgeoefend op de hoorders en wanneer dan de organist ook nog blind was, waren romantische gegevens genoeg voorhanden om boeiende lectuur te verschaften. Denken wij aan Jozef Alberik Thijns, "De organist van den Dom", een verhaal, gevoelig en poetisch genoeg om nog te boeien, ook al om plaats en tijd van de geschiedenis: een oude kathedraal in 1453. Maar nog ouder zijn de wonderverhalen over den orgelklank, zoo ook eigenlijk, als de duistere geschiedenis van het instrument zelf.

Steeds mist men een juiste verklaring van den oorsprong. Zoo eenstemmig de oudste schrijvers zijn over de heerlijkheid van den klank (een heerlijkheid, welke voor onze ooren wel zeer problematisch is) zoo eenstemmig zwijgen zij ook over oorsprong, geschiedenis en technische inrichting.

Sommigen noemen het uitvinding van Minerva, anderen verklaren, dat de pans-fluit in vereniging met den doedelzak het begin vormde, nog anderen houden met een beroep op den Bijbel staande, dat Jubal de vader der orgelbouwkunst is.

Wat we weet, dat de eerste windorgels vervangen werden door waterorgels, uitgevonden door Ktesibios, een barbiër in Alexandrie (170 v. Chr.), waarover enthousiast werd geschreven o.a. door Hero van Alexandrie, leerling van Ktesibios, in zijn boek "Pneumatica". Cornelius Severus beschrijft het gebruik van dit waterorgel in de theaters. Eginhard vertelt, dat ze in paleizen geplaatst werden, Petroni Satyrion voeg er bij, dat deze orgelmuziek in de reperiëren de gevechten der gladiatoren regelde en Tertullianus verklaart, dat ze ook in de kerken de ooren streelde. Van Nero (plm. 88 n. Chr.) heeft men een denkpenning gevonden, waarop een waterorgel is afgebeeld. Van de technische inrichting echter nihil.

Hoewel wind- en waterorgel beide tot de 12e eeuw hebben bestaan, vindt men nergens een aanwijzing over de mechaniek, waaraan een deskundige iets zou hebben. Aurelius Cassiodorus, secretaris van Odoaker (6e eeuw) zegt, dat de toetsen met de vingers anders bespeeld, terwijl men ellder vaak de mededeeling ontmoet, dat toetsen met vuisten en ellebogen geslagen werden, van waar ook de uitdrukking: "orgel slaan" komt. Zijn die berichten juist of overdreven?

De Griekse keizer Konstantijn V zond aan Pepijn (757) een klein orgel met looden pijpen en Lodewijk de Vrome liet te Aken in den Dom een orgel plaatsen, waarover fantastische verhalen de ronde deden. Zoo zou door den klank de toetsen, in zijn oren hebben. De beroemde theoreticus Giuseppe Zarlini (plm. 1590) beweert in zijn "Supplementi musicale" dat de orgels uit Griekenland over Hongarije naar Beieren zijn gekomen.

De Beiersche monniken waren beroemde orgelbouwers en tot de dag van heden is daar nog een belangrijke industrie gevestigd.

Men bouwde in die tijden kleine draagbare orgels Portatief genaamd (waaruit later onze draaorgel zijn ontstaan) en grotere, vaste werken: Positief. Het ligt niet in de bedoeling van dit artikel om een geschiedenis der orgelbouwkunst te geven. Slechts zij vastgesteld dat de klank der oude instrumenten in octaven en quinten, zoo hemoelsch heerschen, voor onze ooren onverdragelijk moet zijn geweest.

Door de uitvinding der sprong-, sleep- en kegelladen, de vervoermaking der pijpen, de ontwikkeling der registerindeling, de toepassing der gelijkzwevendetemperatuur, in de stemming groeide langzamerhand het instrument, dat we kennen als het klassieke orgel, zoals Johann Sebastian Bach er een groot en prachtig tot zijn dienst had in Leipzig.

Terloops echter moeten wij toch mededelen dat in de 17e en 18e eeuw de versiering van het uiterlijk, de orgelkast, buitengewoon werd behartigd. Wat hebben wij in ons land daar niet vele prachtige voorbeelden van (Haarlem, Amsterdam, Luffas Rotterdam enz.) Maar daarbij vermelden men in overdrevenheden, waarbij wij ons bekoren, moeten denken: l'histoire se répète. Men maakte beweegbare sterren, manen en zonnen, klokkenspelletjes, vogelgeltjpen koekekoeroep; adelaars sloegen met hun vleugels, engelgjes draaiden hun kopjes, hanteerden den triangel, die figuroid, of blezen de trompet, de donder ronnende en met papieren cylinders, waarin een hoeveelheid gedroogde erwten rondzwierde boodste men regen en hagel na.

De lezer zal nog wel eens oms dezen rariteitenwinkel glimlachen, wanneer wij het over ons bioscooporgel hebben.

Wanneer wij oude en moderne orgels naast elkaar stellen, denken wij de tegenstelling oud en modern eigenlijk meer als klassiek en nieuw modisch, als ernst en vermaak, als kerk en bioscoop.

Dienst en klank loopen, al naar de bestemming, ver uiteen, dus ook de idealen wijken hemelsbreed van elkaar af. Nemen wij eens klassiek ideaal, het kerkorgel te Delft, zoals het opgegeven wordt door W. Enschede in zijn uitgave van: "Dispositien van kerk-orgelen welke in Nederland worden aangetroffen door Joachim Hess.

Het handschrift van omstreeks 1815 vermeldt de volgende lisspraken: "Het orgel in de R. Cath. Kerk (te Delft) op het Bagijnhof is, ofschoon klein, des

niet te min een verwonderenswaardig werk om aan te hooren, wegens deszelfs voorreffelijke toon, waarvan de holpijp voet bijzonner uitmunt (van zulk een doordringende kracht, dat als men de onderste toonen van de holpijp aantooft, men een trilling in de linnen van zijn lichaam gewaar wordt). De pijpen zijn alle van zuiver dik lood, zeer wijd van mensuur, even zo als in de Lutherische Kerk te Gouda aangevonden word."

En waarlijk men moet deze dispositie prijzen, vooral waar de criticus constateert, dat de eenige 8-voet (het merg van den orgelklank!) zoo buitengewoon spreekt. En dan alle pijpen van zuiver dik lood, zeer wijd van mensuur, waardoor men een zeldzaam rond, vol en nobelen toon verkrijgt.

Looden pijpen maakt men niet meer; het is ook niet nodig. Wanneer men tegenwoordig de goede mengsels tin, lood en zink gebruikt in goed gedroogd hout, zijn met een juiste mensuur en voldoende dikte van het metaal uitstekende artistieke resultaten te verkrijgen.

Nu een stap verder naar een volgend: In 1875 werd in het Paleis voor Volksvlijt een groot orgel geplaatst (46 registers) door de beroemde firma Cavaillé Coll te Parijs, dat met één slag in ons land aan de Duitsche overheersching in zake orgelbouwkunst een einde maakte. Met vrouwen door de Nederlandsche fabrikanten verwacht en begroet, deed het de critiek verstommen en in ongevende beoogden overzeaan. De Duitsche methode verwaarloosde en den klank en het aantal tongregisters in de orgels, de Franschen waren daarin meesters, maar ook de grondstemmen werden geprezen en na het grote type Mullerorgel in Haarlem (1788-60 registers) dat tot de roem en trots der vaderlandsche kunst was, is het Paleisorgel voorbeeld geworden voor een vernieuwing in de geheele industrie. Zeer merkwaardig is het, dat het instrument thans ook te Haarlem staat en wel in het Concertgebouw, vlak bij de St. Bavo zijkant der vaderlandsche kerk, is het Duitsch-Hollandsche en het Fransche onmiddellijk naast elkander te bewonderen blijven.

En de lof-hymnen blijven klinken.

Wij noemen slechts een deel van de vele verbeteringen der blaasbalgen, de kegellade, de pneumatische hefbomen, combinatiedaaf, rolzweller, pneumatiek, elektrische geleidingen, vrije combinaties en de duizenden gemakken, die de orgelbouwkunst, die er uit zien als labyrinten, waaruit voorloepig alleen de eigen organist handig wijs weet te worden. Iemand, die vreemd voor zoo'n speeltafel komt te zitten, voelt zich als een kat in een vreemd pak: in de St. Willibrorduskerk te Amsterdam vinden de 496 knoppen vrije combinaties, koppelingen, zijden treden enz. die den organist onsendige variaties bieden. Maar dit gaat alles buiten het wezen van het orgel om.

Reeds in 1881 werd op Long Island (N.Y.) een orgel met toenmalig grootste toetsen der wereld gebouwd, tellende 115 registers met 7081 pijpen, in vier deelen de kerk opgesteld, en elektrisch geheel bespeelbaar van de eerste speeltafel uit waarvoor 25 km draad nodig was.

Later is dit instrument in grootte weer overschadud door andere doch we willen in plaats van blifstijte der allerorgel ste orgels liever even nagaan welk ideaal men zich in dezen tijd voorogen stelt en daarvoor weer terugkeeren naar ons eigen land.

De grondstemmen geven aan het geluid de compactheid, den vasten kern voor den tutti-klank en nu vinden we in de oudere orgels het volgende percentage grondstemmen: In 1815 32 pct. Gouda 40 pct. Rotterdam 51 pct., s-Gravenhage 51 1/2 pct., terwijl het Concertgebouworrel te Amsterdam 56 1/2 pct. kan aanwijzen. Duidelijk blijkt hier het streven om die kern zoo vast en degelijk mogelijk te maken en alomtegenwoordig het geluid de majestueuze sonoriteit te schenken, waaraan het orgel uit den naam van koning der instrumenten dankt.

Voor wij nu overgaan tot een karakterisering der bioscooporgels geven wij nog het volgende lijstje der orgels in ons land...

Orgel	Registers
Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam (thans te Haarlem)	46
Concertgebouw Amsterdam	48
Oude Kerk, Amsterdam	54
Groote Kerk, s-Gravenhage	55
Groote Kerk, Haarlem	60
Groote Kerk, Zwolle	63
Nieuwe Zuiderkerk, R'dam	64
St. Janskerk, s-Florissenbosch	66
Groote Kerk, Rotterdam	72
St. Willibrorduskerk, A'dam	74

Wenden wij ons thans tot de theaterorgels. Zoals men wezen en sfeer van kerk en bioscoop niet met elkaar kan vergelijken, zoo ook hun orgels niet. In de kerk brengt het groote, statige instrument ernst, wijsheid, majesteit.

In de bioscoop moet het aansluiten bij de sensatie, de snelheid, de nervositeit en het moet realistische indrukken bieden aan de voorstellingen op de rolprent. Vandaar dat het bioscooporgel altijd met een zeer duidelijk tremulant moet werken. Verbeeld u, dat de organist daar met statige stilstande accoorden zou beginnen; ze zou dan in de brullantgejaagde sfeer allervreemde aandoen!

Bekijken we de dispositie van het zeer populaire Tuschinsky-orgel, dan blijkt dat van een "groot" orgel geen sprake is. 't Is integendeel zeer klein.

Maar de hoofdzaak hierbij is eigenlijk het volgende: Om dit orgel, dat ook in een kleine kerk te gebruiken zou zijn, wanneer men de sentimentele effecten en het glissando-spel achterwege laat, is een heel gallerijrijkel van "aardigheids" gebouwd. Er bevinden zich nl. nog de volgende registers aan:

Piano, triangel, tamtam grooto trom, kleine trom pauken, sirene, stoomfluit, kanarie, groote klokken, kleine klokken,

xylofoon, telefoonbel, claxon, windmachine, chinesche bok, castagnettes, tamboerijn, mandoline bekkens, keteltrom, bastrom.

Herinner u, wat wij schreven omtrent de effecten, welke aan de kerkorgens werden aangebracht: ze werden daar verdreven door degenen, die dergelijke bonte aardigheden als waansmaak afkeurden. Abt. Vogler, (wel een der beroemdste organisten en muziekpaedagogen omstreeks 1800) ging daarin niet buitengewoon iver voor. Wat voor het klassieke orgel dus als waansmaak verworpen werd, is als hoofdbestanddeel binnengehaald in de bioscoop. Om een klein pijpwerk, dat bovendien geïntoneerd is op het effect en steeds sterk vibreert gebruikt wordt, (waarbij de organist nog meer "piano" dan "orgel" speelt met jazzglissandi en "Schleifer") groepeerd zich dus een geheele verzameling van bont illustratie materiaal, hetwelk zich principieel niet verdraagt met het wezen van het klassieke orgel.

Rest ons nog de beantwoording der dikwijls gestelde vraag: is bioscoopmuziek uit te voeren op kerk- en concertorgels en klassieke orgelmuziek op theater-instrumenten?

Wanneer men de dispositie bekijkt van het St. Willibrordusorgel, dan begrijpt men allicht, dat met zoo'n uitgebreid pijpwerk-materiaal en een speeltafel met 496 knoppen en speelgemakken heel wel combinaties te maken zijn, welke, verklankt op de jazz-spielmans der theaterorganisten, de gelooften verbaasd zouden doen opzien. Omgekeerd: wanneer men in de bioscoop de tremolo's afzet en de effecten niet gebruikt, is met het pijpwerk alleen, wanneer dit tenminste niet al te bekrompen voorhanden blijkt te zijn, wel klassieke muziek uit te voeren.

Maar dan beantwoorden beide niet aan hun eigen karakter. Van twee zusters wordt de één een stemmig nonnetje alles ernst en waardigheid, en de ander kleedt zich chique volgens de laatste mode en wordt dame van de wereld.

Verwissel de costumes en dan verandert de tweede niet in een echte kostuurtster en bij de eerste zal aan alle bewegingen merkbaar zijn, dat wezen en uiterlijk geen eenheid vormen.

Men ontkenst nooit aan de tegenstelling: silte en nervositeit, ernst en vermaak, rust en snelheid.

Een modern kerk- of concertorgel is goed, wanneer het aan zijn doel beantwoordt en een uitnemend geïntoneerd bioscooporgel kan ik persoonlijk eveneens bewonderen, wanneer het de gevraagde diensten vervult, naar de eischen van het theater.

(Theo van der Bijl in "De Muziek".)

Kinderen
vallen en bezeren zich vaak, terwijl zij zich de voeten bijna dagelijks verwonden of stukstooten. De verstandige Moeder heeft ter verzachting en genezing van allerlei huerwonden steeds een doos of tube

PUROL
in huis bij de hand staan.
Doos 40 en 75 ct. Tube f. 1.-
Bij Apoth. en Toko-houders.

KRONTJONG
2586

REDUCTIE 20 %
BATAVIASCH
WASSCHERIJ- en VERVERIJ
HUTTENBACHSTRAAT 11

Wij hebben heeren langer dan 20 jaren tot volle tevredenheid bediend. Bij ons vindt U de grootste assortering stoffen voor
EUROPEESCHE KLEEDING

CORNFIELD'S KLEEDING MAGAZIN

WHITEAWAYS
GROOTE COLLECTIE EUROPEESCHE CONFECTIE PAKKEN
NIEUWE LAGE PRIJZEN

Ready to Wear

Trousers
Flanelen Broeken
Voorhanden in grijs en wit, mooie snit en keurige afwerking, alle maten in voorraad.
grijs wit
Prijis f 11.95 f 14.50

Heeren Regenjassen
Een jas, welke jarenlang goed blijft, gegarandeerd waterdicht. Kleur: olif-groen, ook geschikt om in Europa te dragen. Alle maten.
Prijis f 35.- per stuk

Jongens Blazers
gemaakt van donker blauw Flanel met koperen knopen, alle jongens maten
Prijis f 6.95 p. stuk
HEEREN BLAZERS
f 8.95 p. stuk

Stetson Hoeden
Een nieuwe zending van de beroemde Stetson hoeden, al de nieuwste modellen en kleuren in voorraad, voorhanden in alle maten.
Prijis f 12.50 per stuk

Viltten Hoeden
Voorhanden in bruin en grijs, gemaakt van prima kwaliteit haarvilt, alle maten in voorraad.
Prijis f 11.95 p. stuk

N. V. WHITEAWAY LAIDLAW
MEDAN — — — — —
Prijis f 16.50 — — — — —
TEL. 1200

PINOKKIO'S GEHEIM

Waar men te weten komt, of anders de oplossing van het raadsel kan vinden, waarom mijnheer COLLODI, bij het vertellen van „Pinokkio's avonturen“ geen sikkepit heeft losgelaten over het geheim van zijn pop.

REMBADI MONGIARDINI
Grij bewerkt door LOUISE G. VAN EVERDINGEN.
Geïllustreerd met 4 platen in driekleurendruk en 49 zwarte tekeningen door RIE CRAMER.

PRJIS, GEBONDEN F 3.50

Boekhandel Varekamp & Co., Telef. 211